

Tomas Meltser

Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin (GİZ) “Cənubi Qafqazda məhkəmə və hüquq islahatlarına dəstək” layihəsinin Azərbaycan üzrə koordinatoru

MÜLKİ PROSESDƏ HAKİMƏ ETİRAZ - HÜQUQİ SÜLHÜ TƏHDİD EDƏN MƏRMİ

2011-ci ildə Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyəti (GİZ) tərəfindən təşkil olunmuş tədris səfəri çərçivəsində Azərbaycanın hər üç məhkəmə instansiyasını təmsil edən mülki işlər üzrə on hakim Berlin Torpaq Məhkəməsində keçirilmiş bir məhkəmə iclasında iştirak etmişdilər. İclasdan sonra azərbaycanlı hakimlərdən biri alman həmkarı Dr. Hayko Vaqnerə belə bir sualla müraciət etmişdi: “Sizin başlıca məqsədiniz nədən ibarətdir: düzgün qərar çıxarmaq, yoxsa tərəflər arasında hüquqi sülhə nail olmaq”?

Hakimlərin eyni vaxtda hər iki məqsədə nə qədər tez-tez çatmaları barədə statistika mövcud deyil. Bununla belə, hüquqi cəhətdən düzgün məhkəmə qərarları çıxarmağın yeganə məqsəd olmaması fikri getdikcə yayılmaqdadır. Ola bilsin ki, belə qərarlar tərəfləri razı salır, lakin bir çox hallarda onların heç qalib gələn tərəf üçün də faydası olmur. Çünki elə hallar ola bilər ki, qərarın icrası mümkün olmasın və ya onun qəbulu gec baş versin, yaxud uzun çəkən məhkəmə prosesi tərəfin sağlamlığına zərər vursun, onun ictimai nüfuzuna xələl gətirsin və ya onun üçün böyük xərclərin yaranmasına səbəb olsun. Sadalanan hallarda qarşı tərəflə razılığa gəlmək, yəni, onunla barışıq sazişi bağlamaq əslində daha ağıllı yol olardı. Görünür, məhz bu səbəbdən 2011-ci ildə Berlin Torpaq Məhkəməsinin birinci instansiya qismində baxdığı və yekunlaşdırdığı 16.308 mülki işin yalnız 31 %-i üzrə hakimlər mahiyyəti üzrə qətnamə qəbul etməli olmuşlar. Bütün işlərin 18 faizində barışıq sazişlərinin məzmununu məhkəmənin iclas protokoluna qeyd edilə bilməmişdir. İşlərin 25%-də isə hakimlərin verdiyi izahatlar iddianın etiraf edilməsi və ya geri götürülməsi ilə nəticələnmişdir.

Azərbaycanın məhkəmə praktikasında vəziyyət bundan çox fərqlidir. Belə ki, 2012-ci ildə mülki işlərə baxan hakimlər 129.100 qətnamə, yəni icraata daxil olmuş işlərin 97 faizindən çoxunda mahiyyəti üzrə qərar çıxarmalı olmuşlar. Proseslərin yalnız 2,4 faizi yekun qərarlarla (xüsusilə, iddiaların geri götürülməsi, barışıq sazişlərinin bağlanması və mübahisənin nizama salınması barədə müştərək bəyanatların verilməsindən sonra) başa çatmışdır. Burada Almaniyadan fərq heç də ondan ibarət deyil ki, tərəflər az ağıllı davranıblar. Əksinə, fərq ondadır ki, Azərbaycan vəkllərinin çoxu barışığa dair məhkəmədə aparılan danışıqlara hakimlərə qarşı verilən etiraz ərizələri “silahı” ilə əngəl olurlar. Təəssüf ki, bununla onlar çox vaxt öz təmsil etdikləri şəxslərin maraqlarını pozurlar.

Məhkəmədə əldə olunan barışıq sazişinin arxasında çox vaxt hakimin gərgin əməyi dayanır. İddiaçı və cavabdeh onun yanında biri-birindən narazı halda və hətta tez-tez düşmən halında görüşürlər. Onlar öz aralarında razılığa gələ bilsəydilər, heç hakimin yanında olmazdılar. Onlara lazım olan şey obyektiv vasitəçi tərəfindən peşəkar qaydada istiqamətləndirilməkdir. Hakimlər üçün bu səyin göstərilməsi Mülki Prosesual Məcəllənin 52.4-cü maddəsində açıq şəkildə təsbit edilmişdir: „Məhkəmə prosesinin istənilən mərhələsində tərəflərə mübahisənin hüquqi həlli ilə bağlı məlumat və barışıq sazişi üçün təkliflər verməyə haqlıdır.“ (Mülki Prosesual Məcəllənin 14.3-cü maddəsi mülki prosesin mənə cəhətdən eyni xarakter daşıyan əsas prinsipini müəyyən edir).

Amma əgər hakim dəlillər gətirmirsə, tərəflərin maraqlarını işıqlandırmırsa və onların hüquqi mövqelərinə münasibət bildirmirsə, onda o necə *istiqlamətləndirməlidir*? Belə olan halda o, öz qanuni vəzifəsini icra etmək qabiliyyətinə malik olmayan səssiz hakimə çevrilərdi. Hakimin proses zamanı fikirlərini gizlətməli, tərəfləri dinləməli və məhz bundan sonra öz qərarını qəbul etməli olmasına dair yanaşmanın kökündə köhnəlmiş hakim obrazı dayanır. Amma burada söhbət heç də dəbdən deyil, qanunla müəyyən edilmiş rollara uyğun davranışdan gedir. Mülki Prosesual Məcəllənin 184.1-ci maddəsi hakim üzərinə tərəflərlə işin və *mübahisənin vəziyyətini* müzakirə etmək vəzifəsi qoyur. Mübahisənin vəziyyəti dedikdə, həmçinin müvafiq mərhələdə məhkəmənin işin hüquqi və faktiki vəziyyətini necə qiymətləndirməsi barədə tərəfləri məlumatlandırması başa düşülür. Qanunla müəyyən olunmuş bu vəzifəyə riayət edən hakim qərəzli olması mümkün deyil. Əksinə, belə bir hakim ədalətli prosesin universal qüvvəyə malik bir prinsipini təcrübədə həyata keçirir. Yəni o, tərəflərə onun düşüncələri barədə məlumat almaq və bununla da onların proses başa çatmamışdan əvvəl işə dair əlavə izahat, sübutlar haqqında vəsatət və ya hüquqi dəlillərlə bu düşüncələrə reaksiya vermələri üçün imkan yaradır. Ona görə də bu hakimə qərəzliliklə bağlı etiraz etmək paradoksdur. Başqa sözlərlə desək, bu, tərəflərin təbii maraqlarına ziddir. Çünki belə etirazlar Azərbaycan məhkəmə təcrübəsində kütləvi şəkildə əsaslandırılmamış qismdə rədd olunsalar belə, onların məhkəmə mədəniyyətinə təsir etdiyi aşkardır. Hakimlər məhkəmə baxışı zamanı az danışmağa və sözlərini yalnız qətnamələri vasitəsilə deməyə meylli olurlar ki, həmin vaxt da artıq vəkillərin hakimə etiraz etmək üçün heç bir şansı qalmır. Bu üsulla hakimlər iclas zamanı vaxtaparan fasilələrə və lüzumsuz işlərə qənaət etmiş olurlar. Bununla da onlar proses iştirakçılarında bir illüziya bəxş edirlər. Çünki, təbii ki, iclasda susan hakim də beynində artıq prosesin yekunu haqqında müəyyən fikir daşıyan hakimdir. Sadəcə, tərəflərin bundan xəbəri olmur və yekun qərar onlar üçün gözlənilməz olur ki, bunun üçün də onlar öz vəkillərinə “minnətdar” olmalıdırlar.

Mülki işlərə baxan məhkəmələrin təcrübəsində qərəzliliyə dair etiraz ən sonuncu olaraq istifadə edilməli olan vasitədən (*ultima ratio*) vəkilin gücünün nümayiş etdirilməsi səviyyəsinə düşmüşdür. Vəkillər bununla təmsil etdikləri şəxslərə təmsilçiliyi nə qədər ciddi qəbul etdiklərini, eləcə də məhkəməyə qarşı necə kinli olduqlarını göstərmək istəyirlər. Belə güc nümayişi oyunlarının sonda müdafiə olunan şəxslər üçün heç bir fayda daşıması əksər hallarda onlar üçün gizli olaraq qalır. Belə yanlış inkişaf etmiş məhkəmə baxışı mədəniyyətini necə dəyişmək olar? Bu hakimlərin öz əлиндədir. Kim vəkillərin güc silahı olan „qərəzliyə dair etirazları“ zərərsizləşdirmək istəyirsə, ilk öncə, heç kimə onun hakim kimi bitərəf və obyektiv olmasına şübhə etməsinə əsas verməməlidir. O, bundan əlavə, vəkillərlə bir həmkar kimi eyni səviyyədə ünsiyyət qurmaldır. Avtoritar intonasiyadan imtina vəkillərdə „hirsli cilovlamaq hissini“ yüksəldəcək. Vəkillər səhvə yol verirlər, amma hakimlər də səhv buraxırlar. Vəkillərin səhvlərini müdafiə etdikləri şəxslərin yanında onları untandırmadan göstərməyi bacaran hakimlər gələcəkdə qərəzliyə dair etirazların azalacağına ümid edə bilirlər. Və bəzən hakim tərəfindən vəkillərə məhkəmə qarşısında ucadan və polemik səsle çıxış etmək imkanı da yaradılmalıdır. Elə təmsil olunan şəxslər var ki, onlar həqiqətən də öz vəkillərinin onlar üçün nə qədər çox çalışdıqlarını məhz belə çıxışlarla ölçürlər. Hakimin növbəti tapşırıq müqaviləsi barəsində düşünməsinə ehtiyac yoxdur, lakin vəkil bu barədə düşünməlidir. Buna görə də, biz hakimlərin, imkan olduqca vəkillərə münasibətdə (məhkəmə iclasının başqa vaxta keçirilməsi və ya müddətlərin uzadılmasına razılıq verilməsinə dair məsələlərdə də) səxavətli davranması tövsiyə edilir.

Qeyd olunanlardan başqa, azərbaycanlı hakimlər üçün barışıq sazişi kvotasının yüksəlməsi tədricən peşədə sanki “ölüm-dirim” məsələsinə çevrilir. Belə ki, məhkəmə hakimiyyətinə etimadın getdikcə artması və həyatın daha çox sahələrinin hüquqi tənzimlənməsi ilə məhkəmələrə daxil olan müraciətlərin sayı hakimlərin sayından daha tez çoxalacaq. Bunun nəticəsində isə, hakimlər işlərə tez baxıb qərar çıxarmaq təzyiqi ilə üzləşəcəklər. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə 2012-ci ildə daxil olmuş işlərin ümumi sayı ondan əvvəlki ilə nisbətən 20 faiz, konkret mülki işlər üzrə isə 6 faiz artmışdır. Belə bir şəraitdə hər bir barışıq sazişi cavabdehin

iddianı etiraf etməsi barədə qətnamə, yaxud iddianın geri götürülməsi alqışlanmağa layiqdir. Çünki onlar geniş şəkildə əsaslandırılmış mübahisəli məhkəmə qətnaməsinə nisbətən hakim üçün daha az zəhmət bahasına başa gəlirlər. Almaniyada təxminən 20.000 peşəkar hakimin fəaliyyət göstərməsinə və onun 100.000 nəfərə 24 hakimin düşməsi ilə dünyada ən yüksək hakim kvotalarından birinə malik olmasına baxmayaraq, orada barışıq sazişi kvotası Azərbaycandakı kimi olsaydı, onda Almaniyanın mülki işlər üzrə hakimləri artıq çoxdan öz işlərinin öhdəsindən gələ bilməzdilər.